

Hva er straff?

Når en gutt slår en annen gutt, er den alminneligste reaksjon at der med en gang kommer et slag tilbake. Om mulig blir dette slag helst litt hårdere. Og guttene er straks i fullt slagsmål. - Men hvis nu en voksen kommer og skiller dem allerede etter det første slag og forhindrer det annet slag, blir dette som regel oppfattet som den dypeste urettferdighet. Og det hjelper som regel slett ikke at den voksne formaner ham som slo. Hvis han ikke får en ordentlig "straff", koker gjerne den forurettete av fornærmelse og sinne og sier: "Han skal få igjen! Bare vent. Han skal få igjen med renter! " Slaget krever gjengjeldelse, - hevn!

Denne sterke, primitive reaksjon kommer ofte veltende frem like uavvendelig som en naturkatastrofe. Ja, det er nettopp det den er, rå, ureflektert naturkraft.

Den horer slett ikke bare til småguttens viltre verden. Og den er blant de voksne alt annet enn et tilbake-lagt stadium. Vi finner det overalt i historien, i hvert eneste århundrede like opp til våre egne dager. Hva gjør de forurettete, de undertrykte, når de får anledning til det? Vil de ikke gjøre gjengjeld, ta hevn?

Men vi trenger ikke å gå til storpolitikkens "rettferdige" oppgjør med beseirete motstandere, eller til de brutale folkemassers hevnrop når der er en som skal linsjes. Vi finner den samme primitive reaksjon når der sies noe nedsettende om oss og vi øyeblikkelig sender et skarpt ord tilbake, kanskje angående en helt annen sak, men hvor effekten er den samme, - hevn. -

En fysikalsk lovmessighet er som bekjent at aksjon er lik reaksjon. Men på gjengjeldelsens plan er det slett ikke tilfelle.

Hevnen er som regel ikke fullbyrdet, hvis man ikke har gjort litt eller meget mer igjen, - nettopp med renter. Gjengjeldelsens vei er en vei som forer til stadig mer vold, stadig mer odeleggelse.

Denne hevners vei har ikke vært den eneste, selv om den har vært en meget bred allfarvei i historiens lop. - I flere årtusener har en helt motsatt holdning også virket, selv om den ikke på langt nær har vært så utbredt. Vi finner den særlig i India, men også overalt ellers. Det er nettopp dette "ikke å ta hevn." Hva enn som blir gjort mot en, skal man da bare la skje. Det er denne sterke mildhet som springer frem av innsikten i at mennesket kan heve seg ut over den primitive, brutale reaksjon hvor hevn avler ny hevn, hvor vold avler ny vold. Første gang man oppdager dette, vil man gjerne føle det som noe helt befriende og forlosende. Man kan føle seg loftet opp over menneskenes blodige slagmark. Man innbilder seg at den store, varige fred er like ved å kunne bli virkelig. - Der ligger i dette en sterk fristelse til en virkelighetsflukt, noe som etter kort tid kan "hevne seg" bittert.

Hevners vei er helt odeleggende i menneskesamfunnet. Men det annet stadium, dette "ikke å gjøre gjengjeld", er også helt utilstrekkelig. En rettferdig, menneskelig "straff" har meget større muligheter i seg, men så er den da også meget vanskeligere å gjennomføre. Svært meget av det som kalles "straff", er i virkeligheten ikke noe annet enn en maskert form for den mest brutale hevn. Maskeringen kan for eksempel bestå i at hevnen settes i system og utføres av en ansatt tredjemann. Den motsatte ytterlighet er at straffen ikke er noen straff i det hele tatt, bare en rent formell markering. Jeg spurte en gang noen gutter hva politiet hadde gjort med to andre gutter som var blitt grepet i tyveri: "Polaren gjør ikke noe", lo guttene, "de bare skriver opp".

Hva er det som kan skje i en ekte straff?

La oss først ta utgangspunkt fra noe som i ordets egentlige betydning ikke er straff.

En gutt spiser så grådig av sin livrett til middagen at maven etterpå er så fullstappet at det gjør grusomt ondt. Han sitter og stonner fortvilet. "Det har du godt av", sier hans eldre soster.

Kan man ha godt av noe som gjør ondt? Det er ikke sikkert. Det er mulig at gutten neste gang spiser akkurat like grådig. Men hvis smerten etter forspisningen får ham til å oppdage grådighetens skadelige virkning slik at han slutter å være grådig, har han altså hatt godt av det. - Smerten, "straffen", har vært en bevissthetsvekker. La oss ta et annet tilfelle. En mann odelegger en gård ved ufornuftig og hensynslos rovdrift. Så sitter han der ruinert på den odelayte gård. Han sitter midt i virkningene av sine egne skadelige handlinger. Han har fått en kraftig smekk, en klekkelig lærepenge, - en helt rettferdig "straff". - Også her kan "straffen" bli en bevissthetsvekker. Den ruinerte gård er naturens svar på hans skadelige handlinger. Det kan fore til at han gjør alt hva han kan for å få rede på det som han ikke var oppmerksom på ved rovdriften. Men det er ikke nok. Det neste selvfølgelige skritt er å ta fatt på å gjøre det gale godt igjen.

Hver gang vi utretter noe som er skadelig, forplanter de skadelige virkninger seg videre uansett om vi ser

dem eller ikke, og uansett om de skadelige virkningene blir oppdaget av andre. En hatefull tanke, et usannferdig ord, en odeleggende handling har sine skadelige virker, selv om det vanlige er at vi bare legger merke til en part av odeleggelsen. Vi oppfatter som regel ikke verdens "svar" på våre handlinger idet vi utfører dem.

Ingenting vinnes ved bare å gjøre gjengjeld, det vil si foye nye nedbrytende handlinger til den odeleggelse som allerede har funnet sted. Men der er heller ikke skjedd noen bedring ved å "ikke foreta seg noe".

All straff må ha et menneskelig fornuftig mål, hvis den idet hele tatt skal ha noen mening. Og liksom gjengjeldelse i virkeligheten alltid har en tendens til å bli oket gjengjeldelse, så er også viljen til å gjøre godt igjen en dynamisk prosess som ikke stopper ved en forstandsmessig avveiet erstatning, men helst vil ha en tendens til å gjøre godt igjen med overskudd.

Uten denne vilje til å gjøre godt igjen, og helst å gjøre godt igjen med overskudd, vil alle former for straff miste sin mening og falle tilbake til en mer eller mindre maskert form for gjengjeldelse, hevn. Men er da ikke angeren tilstrekkelig? Er det ikke nok at man innser at det man gjorde, var galt og at man angrer? Hva er det som foregår, når man angrer? Man ser for seg det gale man har gjort, ser virkningene, feler smerte ved den skade man har forårsaket, ønsker kanskje at man ikke hadde gjort det, selv om dette ønske er helt meningsløst etterat man faktisk har gjort det, - og så stiger det selvsagt selvsagt ønske frem å gjøre godt igjen, - og ønsket blir til vilje og handling. Tar man bort den siste part, havner angeren i en helt uproduktiv selvnyttende selvpinsel, en sykkelig pervers tilstand. Angeren er helt nødvendig, smertefølelsen ved å se de skadelige virkninger av det man har gjort. Men angerens mening og kjerne ligger i den vilje den foder, viljen til å gjøre godt igjen.

Straffen har på en måte fire vesentlige, nødvendige momenter. Forst må man se det skadelige man ikke så i gjerningsoyeblikket. Man ser da i et bilde hvorledes handlingen er i virkeligheten, verdens svar på handlingen. Bevisstheten vekkes. - Det neste er at man blir klar over de objektive virkninger handlingen har. Det fører til angerens smerte. Og angeren forløses i viljen til å gjøre godt igjen med overskudd.

Men kan man gjøre godt igjen? I de aller fleste tilfelle er det ikke mulig helt direkte å utbedre skaden. Men det er heller ikke det det kommer an på. Det avgjørende er at der ydes en positiv innsats som tar sikte på minst like meget som den forvoldte skade. - Og det er ingen gyldig innvending at vedkommende ikke kan klare det. Han klarte odeleggelsen. Man må da vente at han også kan klare det positive. Og når det så viser seg at han iallfall foreløpig ikke kan det, blir "straffen" i virkeligheten uendelighetsrettet. Det avgjørende er da alltid å finne det fruktbare punkt hvor han kan gjøre noe, det vil si mest mulig.

Man hører ofte når det gjelder små og store forbrytere og små og store straffer, at den som begår forbrytelsen i virkeligheten er syk, at han "ikke kunne for det" etc. , og at han derfor ikke bør straffes, men pleies og helbredes. Forsåvidt som dette er rettet mot straffen som gjengjeldelse og hevn, kan det ha noe berettiget i seg. Der er sannsynligvis alltid noe skjært, vrangt og sykt når der begås en forbrytelse. - Men hvis det betyr at man vil ta ansvaret fra den som handlet, betyr det like meget at man vil ta fra ham hans menneskeverdighet og utviklingsmulighet. - Den beste helbredelse av det syke skjer nettopp hvis det lykkes å vekke bevisstheten om nødvendigheten av en positiv innsats. - Jo større forbrytelsen er, jo vanskeligere vil det være å medvirke til at straffen fullbyrdes i denne positive betydning.

Man vil kanskje innvende mot dette at en realistisk, noktern vurdering av den situasjon man står i, tilsier at straffen utelukkende har den funksjon at der skal holdes orden. Samfunnet skal beskyttes, og man må derfor statuere eksempel til skrekk og advarsel, slik at forbrytelsen ikke gjentas, og slik at potensielle forbrytere ikke våger å utføre de påtenkte onde gjerninger. - Straffen er da slett ikke gjengjeldelse, hevn, - sier man, men har et rent ordensbeskyttende, preventivt formål. - Hva er det som her i virkeligheten finner sted? Man blir stående ved det første av de fire momenter av straffen, slik vi beskrev den ovenfor: å markere at handlingen er gal, ikke blir god tatt. - Det er ikke tillatt! Bare pass deg!

Dette første moment av straffen, at man må bli klar over at handlingen er skadelig og at den ikke må gjentas, er selvsagt helt berettiget. Og i mange situasjoner kan det være slik at man ikke makter noe annet. - Det ville ha vært verre ikke å gjøre noe. Det ville ha fort til større skader om man bare hadde funnet seg i det som skjedde. - Hvis man tar for seg de straffer som finner sted i stor målestokk overfor "forbrytere" og i liten målestokk overfor uskikkelige barn i hjem og på skole, vil man nok kunne konstatere at svært mange straffer befinner seg på dette stadium. Det er ikke gjengjeldelse som er formålet. Det er nettopp dette å holde orden, dette å ville forhindre gjentagelse ved å statuere eksempler. - Men nettopp fordi man blir stående ved dette første moment (ofte i en meget primitiv og merkverdig skjev og mislykket form) , og ikke makter å lofte straffen opp til en høyere målsetning, skjer der det merkverdige at der med en gang oppstår en tendens til at også dette første berettigede moment delvis går tapt. Der er særlig to måter hvor denne primitive straff delvis mister sin mening. - Den ene måte finner vi der hvor man er særlig redd for at straffen skal bli for hård, at den skal vekke bitterhet etc. Resultatet er at man bare markerer straffen formelt: En ung mann har slått tre personer i svime. Et av ofrene loftet han etterpå opp fra gaten og gav det et nytt slag i ansiktet slik at kjevebenet ble bruk-

ket. Dommerne var "rystet" over den unge manns utrolige brutalitet. Han fikk betinget dom. - "Polaren gjør ikkje nokke, de bare skriver opp". - At den samme tendens også forekommer i mindre målestokk overfor ugagnskråker i hjem og på skole, er alminnelig kjent. Den andre måte finner vi hvor man omvendt er redd for at det ikke skal virke tilstrekkelig, og hvor man derfor tar hårdt i: "Dette må ikke gjenta seg"! - og for man vet ordet av det, har der funnet sted en straff, som muligens har virket avskrekkende nok iallfall en liten stund, men hvor man samtidig har utført en direkte skade mot den som skulle straffes. Straffen er - uten at man bevisst ville det - delvis rutsjet tilbake til gjengjeldelsens rå brutalitet.

Vi kommer her til spørsmålet om korporlig refselse kan være en berettiget straff. - I sin mest utrerte form, både som dødsstraff og som tortur, særlig når dødsstraffen er forbundet med forutgående tortur, skulle det være innlysende at det er hevners lidenskaper som hersker, og at det ikke kan være tale om en menneskelig rettferdig straff i et kultursamfunn. At slike straffer allikevel forekommer den dag i dag i land som kalles siviliserte kulturområder, viser bare helt tydelig hvor lite utviklet, hvor tilbakestående man allikevel er med hensyn til dette.

Men la oss se bort fra alle disse former for "straff", hvor der med vold og makt gjøres ny skade mot den som har skadet. La oss se nærmere på de former for korporlig refselse, hvor den legemlige skade er helt minimal og forbigående og hvor det vesentlige er den smerte det volder altså for eksempel lusinger, ris etc. - Her er det meget lett å narre seg selv. Man kan nemlig ved slike midler holde stram disiplin og oppnå tilsynelatende meget bedre "resultater" enn hvis man bare lar rot, frekkhet og ulydighet bre seg slik som det faller seg. - Selvfølgelig er orden bedre enn rot. Men man kan stille et annet spørsmål: Hva gjorde den som anvendte korporlig refselse for å finne et bedre middel, en bedre løsning? Hvor meget anstrengete han sin fantasi for å finne andre veier? Svaret er som regel: Ingenting. Han befant seg i en nødssituasjon hvor han så at "her må noe gjøres øyeblikkelig". Korporlig refselse er alltid et symptom på at man står i en vanskelig situasjon som man ikke makter og hvor der som regel er en serie av unnlattelsesynder som er gått forut for man havnet i den vanskelige situasjonen. Den korporlige refselse er alltid en skinnløsning av problemet. Vanskelighetene er i virkeligheten skjovet rundt neste hjørne. - Man skulle legge noye merke til disse forskjovete vanskeligheter: der danner seg en skjult, grov hårdhet, en egen kald bitterhet.

Men fremfor alt er det viktig å legge merke til at det ikke er noensomhelst løsning av vanskelighetene å bli stående ved å hevde at man ikke skal anvende korporlige refselse. Løsningen kan bare ligge i at man i praksis virkelig finner de veier som gjør den korporlige refselse overflodig.

Og her kommer vi nu til kjerneproblemet i all straff. -

Straff eksisterer jo ikke i sin alminnelighet. Det er alltid et ganske bestemt menneske som blir straffet. Og hvis ikke det er dette enkelte menneske selv som utfører "straffen" ved selv å se det gale som ble gjort og selv å ta fatt på å utbedre skaden, så er det et annet bestemt menneske som "straffer", eller det er andre bestemte mennesker på vegne av en eller annen institusjon som "straffer". Det er alltid et helt konkret forhold mellom noen ganske bestemte mennesker. Og spørsmålet er om dette forhold kan bli et "menneskelig" forhold og ikke nødvendigvis et "umenneskelig" forhold. - Man må nemlig spørre: Hvem er i det hele tatt i stand til å straffe en annen uten at forholdet blir nedbrytende og umenneskelig? At en tyv skal kunne "straffe" en annen tyv, er en grotesk umulig situasjon. "Hvem vil kaste den første sten"? - Kan en morder straffe en morder? Kan en uordentlig person straffe en annen for uorden? Kan en brutal person straffe en annen for brutalitet? Kan en som selv ustanselig glemmer, straffe en annen for glemsomhet? Kan en bedrager straffe en bedrager? Er det ikke en selvfølgelig forutsetning at den som skal straffe, selv ikke gjør den handling som skal straffes? Det burde være en selvfølgelig innlysende sannhet. Men dette rent negative er slett ikke tilstrekkelig. Hva er det som mangler?

La oss gå tilbake til eksemplet med gårdbrukeren som odelegger et stykke jord ved rovdrift og som får "straffen" i naturens direkte svar: den ruinerte gård. Hvorfor blir han ikke da "sint" på naturen? Fordi han ikke kan avbryte sin forbindelse med naturen, og fordi det er fra naturen han får sin næring.

Dette kan være som et bilde, et idealbilde og dessverre som oftest et uoppnåelig idealbilde for noe av det som kan foregå mellom to mennesker som straffer og straffes. Hvis der ikke er en sterk menneskelig forbindelse mellom den som straffer og den som straffes, vil straffen uvegerlig bli tilsvarende umenneskelig. Og det samme gjelder hvis den som skal straffe, ikke har noe verdifullt å gi den som skal straffes. - Bare når et menneske er i stand til å gi et annet menneske noe det ikke vil unnvære, er muligheten der til å bli en bevissthetsvekker om noe som først virker meget smertelig, men som kan bli utgangspunkt for en positiv ny innsats. Straffen kan vekke og utvide bevisstheten. Hvis dette ikke skjer, er straffen helt sikkert mislykket eller direkte skadelig.

Og fordi straffens vesentlige element er dette bevissthetsvekkende, må den bli forskjellig for hvert enkelt bevissthetstrinn, for hvert enkelt alderstrinn i takt med den menneskelige vekst fra de første barneår og oppover i alle undervisningens og oppdragelsens perioder.

Ustanselig er der muligheter for feilhandlinger, odeleggende handlinger, særlig hver gang der ikke finner sted en bevissthetsutvikling som svarer til den legemlige utvikling. - En provins i mennesket blir liggende tilbake i utviklingen. - 9-årgutten kan ofte ha en part som ikke er kommet lenger enn til 3-års stadiet. En 17 år gammel ung mann kan godt ha en part i seg som ikke er kommet lenger enn til 10-årstrinnet eller kanskje ikke lenger enn til spebarnssituasjonen. Og så stoter man på virkeligheten og virkelighetens krav og svar på ens handlinger. Hva er det som må skje? Et uutviklet område må dyrkes opp, et mørkt territorium må oppdages og belyses. bevissthetsutviklingen som er kommet til akters, må rykke et lite skritt fremover. - Derfor må all straff som skal virke ekte menneskelig gavnende, bevissthetsvekkende være avpasset etter den som har gjort handlingen og ikke bare etter den skadelige handlings art og omfang. Og overfor alle barn på de forskjellige utviklingstrinn står de voksne overfor de ubegrenset store oppgaver som her foreligger. - Å slå til og derved gjenopprette orden er en skinnløsning som bare har en tilsynelatende god effekt. Å legge hendene i skjodet og la barna gjøre "som de vil", betyr en like stor forurettelse mot dem, fordi de alltid dypere sett lengter etter den bevissthetsutvikling de er på vei til, men som blir ytterligere skjovet ut når ingenting skjer i det øyeblikk hvor det hadde vært mulig. - De voksne står her overfor den store oppgave i hver situasjon å finne det rette. Der er ingen patentløsninger. Den første betingelse er å gjennomskue hva det er som foregår i barnet. Den voksne må se klart hva det er som i virkeligheten mangler. Klarer den voksne så å få dette frem for barnet, slik at det kan se det for seg i et anskuelig bilde? Eller blir den voksne stående ved å "skjenne"? Klarer den voksne å være tilstrekkelig oppfinnsom til å komme med forslag til positive handlinger som svarer til den situasjonen som foreligger? Straffens forutsetning er erkjennelse og produktiv fantasi, - og først og fremst den rent menneskelige kontakt som bygges opp gjennom hvert ord og hvert blick, hver tanke og hver handling hver eneste dag.

Derfor har straffen den vesentlige hemmelighet i seg at straks noe skal sies eller utføres i straffende retning, må den straffendes oppmerksomhet like meget rettes mot ham selv: Hvorledes forholder du deg til det skadelige ved dine egne handlinger? Hva gjør du selv for å vekke og utvikle din egen bevissthet om det som du hittil er gått halvsovende forbi? Hva gjør du selv for å finne veien til de positive handlinger som kan utbedre litt av det du har odelagt?

Når den straffende finner det område hvor han selv mest har bruk for straff, er den mest nødvendige betingelse til stede for at han også kan hjelpe andre til å komme et skritt videre.

Førsteutgave:

Mennesket, Bergen, 1962/3

www.joergensmit.org er webbadressen til material av og om Jørgen Smit.
Biografisk material, utgivelser, foredrag, arbeidsplasser o.s.v. utgitt av Rembert Biemond